

एउटा सम्भावित भविष्य: युवाहरूलाई कृषिमा पुनःआकर्षित गराउने बारे छलफल पत्र

युवा अवस्था एउटा यस्तो समय हो जब मानिसले भविष्यको बारेमा सपना देख्न थाल्छ, कुन बाटो लिने भनेर सोच्न थाल्छ र हिम्मत र जोसका साथ आफ्नो जिवनलाई अगाडि बढाउँछ। धेरै जसो ग्रामीण भेगहरूमा कृषक हुनु यस्तो सपना भित्र पर्दैन। कृषिलाई एउटा तल्लो र आर्जन नहुने पेशाको रूपमा लिइन्छ र सहर वा विदेश जहाँ बढि अवसर हुन्छ, त्यहाँ किन बसाइ नसर्ने भन्ने उनीहरूको सोच हुन्छ। यसरी कृषिमा युवाहरूको सहभागिता नहुँदा कृषि र खानाको भविष्य के होला? किनकी किसान छैन, खाना छैन। खाना छैन, जिवन छैन।

यस छलफल पत्रमा हामी, युवाहरू किन कृषिमा आकर्षित छैनन्, उनीहरूलाई कृषि क्षेत्रमा प्रोत्साहन गर्न के कस्ता सुरुवातहरू भई रहेका छन् र कृषिमा उनीहरूको उपस्थिती बनाइराख्न युवाहरूलाई कस्ता सुभावहरू दिइएको छ भन्ने विषयमा छलफल गर्नेछौं। प्रस्तुत छलफलमा क) एग्ररीटोराले निर्माण गरेको, Farmers Advocacy Consultation Tool (FACT) प्रयोग गरी एशियाली किसान संगठनका ९ वटा देशका सदस्यहरूले करिब ६६० ग्रामीण युवाहरूमाथि गरेको “कृषिमा युवा आर्कषण” विषयक सहभागितात्मक अनुसन्धान र राष्ट्रिय छलफलको निष्कर्ष ख) सन् २०१४को मे मा १३ देशका १७ वटा राष्ट्रिय कृषि संस्थानका प्रतिनिधी, ३० पुरुष, १० महिलाको उपस्थितिमा संचालित क्षेत्रीय छलफलको निष्कर्ष ग) टेबल अध्ययन र साहित्यिक समीक्षा (लिटरेचर रिभ्यु)बाट आएको समस्तीगत निष्कर्ष समेटिएको छ। पारिवारिक खेतीको अन्तर्राष्ट्रिय वर्ष (IYFF) मनाउने क्रममा एशियाली किसान संगठनले उल्लिखित छलफलहरू चलाएको थियो जसमध्ये कृषिमा युवाहरूको सहभागिता भन्ने विषय पनि (IYFF) को महत्वपूर्ण विषयको रूपमा रहेको थियो।

को हुन युवा ?

वर्तमान पिढीका युवाहरू जसको परिभाषा संयुक्त राष्ट्र संघले १५ देखि २४ वर्ष सम्मका मानिसहरू भनेर तोकेको छ, उनीहरूको हालको संख्या इतिहासमा नै सबै भन्दा बढि भएको तथ्याङ्क सार्वजनिक भएको छ। २०१२ सम्मको तथ्यांक हेर्दा, युवाहरूको संख्या, १.८ बिलियन अर्थात, संसारको कुल जनसंख्याको १८% छ। आफ्नो देशको कुल जनसंख्याको २०% ओगट्ने यी युवाहरूको ९०% संख्या विकासशील मुलुकहरूमा बसोबास गर्दछन्।

UN ESCAP (2012) को तथ्याङ्क अनुसार ७५० मिलियन अर्थात ६०% भन्दा ज्यादा संसारका युवाहरू एसिया पसिफिक क्षेत्रमा बसोबास गर्दछन्। २०१०मा इन्डियाले संसारमै सबैभन्दा धेरै अर्थात आफ्नो देशको कुल जनसंख्याको १९% अर्थात २३४ मिलियन युवाहरू भएको देशको रूपमा आफ्नो नाम दर्ता गरेको थियो। चिनले दोश्रो धेरै अर्थात २२५ मिलियन, आफ्नो देशको कुल जनसंख्याको १७% युवाहरू भएको कुरा दर्ता गरेको थियो। बंगलादेश र फिलिपिन्सले आफ्नो देशको कुल जनसंख्याको २०% युवाहरू भएको कुरा जनाएको थियो। जापानमा १२ मिलियन अर्थात देशको कुल जनसंख्याको १०% मानीसहरू युवा रहेका छन्।

संसारका धेरै देशहरूमा आफ्नो सामाजिक साँस्कृतिक, आर्थिक र संस्थागत व्यवस्थाहरूमा आधारित भइ युवाहरूको उमेर परिभाषित गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ। ताइवानको कानुन अनुसार युवा भनेको १२ - २४ वर्षका महिला र पुरुष पर्दछन् भने कर्जकस्थानमा १४ - २८ वर्षका महिला र पुरुष पर्दछन्। थाइल्यान्डमा १५-२५; फिलीपिन्समा १५/१६ - ३०, कम्बोडिया, इन्डोनेसिया, भिएतनाममा; मङ्गोलीयामा १५-३५; नेपाल र म्यानमारमा १५-४०; बंगलादेशमा १८-३५; दक्षिण कोरियामा ९- २४ र जापानमा ०- ३० उमेर समूहका महिला तथा पुरुषलाई युवा मानिन्छ।

ग्रामीण क्षेत्रका युवाहरू

सब- सहारन अफ्रिका र एसियाका ७०% सम्म युवाहरू ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्दछन् र त्यसका आधा भन्दा बढी मजदुरी गर्नेहरू कृषिमा आधारित छन्।

दशकौ देखी ग्रामीण युवाहरूलाई उनीहरूको समुदाय, सरकार र अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूले वेवास्ता गर्दै आएका छन् जसले कृषिमा उनीहरूको शक्ति र क्षमताको पूर्ण उपयोग हुन सकिरहेको छैन। ग्रामीण युवाहरू प्राय बेरोजगार छन् कि त बेतलवी वा कम तलबमा अदक्ष, असुरक्षित र जोखिम मुलक ठाउँमा अनौपचारिक तवरले काम गर्ने गर्छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा उचित रोजगार र अवसरहरूको कमीले गर्दा युवाहरू सहरतिर बसाइ सर्न बाध्य हुन्छन्। कृषकका छोराछोरीहरू विभिन्न कारण बस खेती गर्न हिचकिचाउँछन् । खेतीलाई निरन्तरता दिने त्यस्ता धेरै व्यक्तिहरू या त जब्बरजस्ती कृषिमा संलग्न भएको पाइन्छन् या कुनै अर्को राम्रो विकल्प नभएका कारण कृषिमा लागेका हुन्छन् । यसले गर्दा अर्को समस्याको सिर्जना हुन जान्छ, त्यो हो: वर्तमान कृषक जनसंख्या बृद्ध हुँदै गइरहेको अवस्था । यदि युवाहरू देशका भविष्य हुन र अझ ग्रामीण युवा कृषि र ग्रामीण उद्योगकै भविष्य हुन भनी मान्ने हो भने उनीहरूलाई ग्रामीण क्षेत्रमै बसी कृषि कार्यमा संलग्न हुन कसरी आर्कषित गर्न सकिन्छ । कृषि र ग्रामीण उद्योगमा राम्रो भविष्य छ भनेर युवाहरूको ध्यानाकर्षण गराउन र स्वेच्छाले कृषिमा उनीहरूको संलग्नता बढाउन कस्ता नीति तथा कार्यक्रमहरू चिहन्छन् भन्ने कुरा सोचनीय हुन आउछ ।

कृषि किन युवाका लागी आकर्षित पेशा बन्न सकेन ?

ए.एफ.एका सदस्य संस्थाका युवा अगुवाहरूको राष्ट्रिय र क्षेत्रीय भेलाको निस्कर्ष र साहित्यिक समिक्षाका आधारमा कृषक आमा बाबुकै छोराछोरी भइकन पनि र विकल्प दिदा समेत किन युवाहरू कृषि पेशा छनौट गर्दैनन् त भन्ने विषयमा सात (७) अन्तरसम्बन्धित कारणहरू प्रस्ट्याउन सकिन्छ । :

क) **कृषकको निम्नस्तरीय छवि वा परिचय:** कृषिलाई तल्लो स्तरको, कठिनयुक्त, अनाकर्षित, कम दक्षता भए पनि हुने फोहोरी काममा गनिन्छ । कृषिमा लाग्नेहरूले प्राय कम इज्जत पाउँछन् न त उनीहरूले नै आफ्नो पेशालाई लिएर गर्व गर्ने गर्छन् । कृषि तल्लो दर्जाको काम हो भनेर समाजमा बारम्बार दोहोर्याइन्छ । कृषकले आफ्ना छोराछोरीलाई भन्छन्, “म जस्तो एउटा तल्लो तहको किसान नबन्नु ।” “यदि राम्रो सँग पढेनौ भने खेती गरेर सधैँ यहि बस्नुपर्ला ” । “तिमीले पढेर खाँदैनौ, जाउ बरु खेतमा आलु रोप”। धेरै स्कुल जाने विद्यार्थीहरू डाक्टर, इन्जिनियर, वकिल बन्ने सपना देख्छन्, कृषक बन्ने कसैको सपना हुन्छ । विकासशील मुलुकमा कृषि उत्पादक र कृषकहरूलाई नपढेका र सभ्यता नभएका मानिसको रूपमा वर्गीकरण गरिन्छ । (श्रेष्ठ, २००९: ११४-११५)।

ख) **कृषि त्यति लाभदायक पेशा हैन :** प्राय जसो कृषकहरू गरिब छन् । कृषिबाट पर्याप्त आमदानी हुँदैन । भएको आमदानीले आफ्नो र परिवारको आवश्यकताहरू पुरा गर्न पनि उनीहरूलाई गाह्रो हुन्छ । कृषि मजदुर र कृषि लागत जस्तै बीउ, मल र किटनाशक आदिको बढ्दो मुल्यका कारण घट्दो कृषि आमदानी, भएको कृषि उत्पादनको कम बजार मुल्य, खाद्य बजारमा किसानहरूको कम नियन्त्रण र अनुमान गर्न नसकिने मौसम र मुल्य तलमाथि भइराख्दा ब्यापारमा आउने जोखिमका कारण युवाहरू खेतीबाट विमुख हुने गर्छन् । निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीका कारण युवाहरू कृषिमा लाग्न निरुत्साहित हुने गर्छन् । कृषिबाट हुने आमदानीको लाभ पारिवारिक उपभोगको लागी मात्र देखिएपछि युवाहरूले खेतीमा भविष्य देख्दैनन् ।

ग) **असुरक्षित भु स्वामित्व र जमिनको बढ्दो मुल्य:** सन् १९९० देखिको विश्व सन्दर्भमा भूमि सुधारले साना खेतीलाई ठूला तथा व्यावसायिक खेतीमा र बजारमुखी भूमिसुधारमा परिवर्तन गरेको छ । (बोरास, २००६: ९९)। शहरीकरण प्रक्रियामा सबैखाले नीजिकरण अर्न्तगतको विशेष आर्थिक क्षेत्र (Special economic zones)ले जमिनलाई बस्तु वा सम्पत्तिको रूपमा लिन्छ जसको बजारमा सजिलै खरिद बिक्रि गर्न मिल्छ (कुमार, २०११)। बजारमुखी भूमि व्यवस्था र कृषि सुधारका कारण जमिनको मुल्य बृद्धि हुन्छ । समग्र कृषि संस्कृति र कृषकहरू शासक वर्गको स्वार्थ संरचनाबाट मुक्त छैनन् । भूमिको बैकिङ कारोबारले भूमिलाई व्यापारको साधन बनाउँदै किसानहरूलाई उनीहरूको जमिनबाट हटाउने कार्य गर्छ । बैकिङ कारोबार भूमिको नियन्त्रण र बजारीकरण गर्ने एउटा साधन बनेको छ जसले जमिन कसले किन्ने, बेच्ने वा नाफा कमाउने भन्ने कुराको निर्धारण गर्छ । (हु, येह, वु, २००९) । जसले खेती गर्छ, उनीहरू जमिनको स्वामित्वबाट बन्चित छन्, जसको जग्गाको स्वामित्व छ, उसले खेती गर्दैन । कृषकहरूबाट जमिन खोसेर निजी स्वामी, खासगरी जमिन प्लटिङ गर्ने र उद्योगीहरूलाई दिँदा युवाहरू कृषिबाट टाढिन्छन् (कुमार, २०११)। हालै

लागु भएका सुधारहरू पनि युवा लगायत जमिनमा खेती गर्नेहरू किसानहरूलाई जमिनको बितरण र जोतभोगको सुरक्षा दिने भन्दा पनि कृषिको आधुनिकीकरणमा बढि केन्द्रित छन्।

ब) ग्रामीण क्षेत्रमा संरचनाहरूको अभाव: कृषिको आधार अझै पनि ग्रामीण क्षेत्रमै छ तर ग्रामीण क्षेत्रमा युवाहरूलाई आकर्षित बनाई राख्न त्यहाँ विकासका पूर्वाधारहरू र सम्बन्धित निकायहरूको अभाव छ। विकासशील मुलुकहरूका प्राय ग्रामीण क्षेत्रमा सडक, बिजुली, स्वास्थ्य चौकी, क्लिनिक वा अस्पताल, विद्यालय र विश्व विद्यालय, मनोरन्जन र पार्कहरू, इन्टरनेट, ब्यापार स्थापना केन्द्र, कृषि उत्पादन बिक्रि गर्ने बजार र साना तथा मझौला स्तरका कृषि उद्योग र फ्याक्ट्रीहरू हुँदैनन्।

ड) पारिवारिक खेती प्रवर्द्धन गर्ने सरकारी नीति तथा कार्यक्रमको अभाव : विकासशील मुलुकका धेरै सरकारहरू पारिवारिक खेतीलाई भन्दा व्यावसायिक खेतीलाई प्राथमिकता दिन्छन्। आफ्नो देश लगायत एशिया क्षेत्रमै पारिवारिक खेती गर्ने कृषकहरूको बाहुल्यता भइकन पनि विकासशील मुलुकका कृषि नीति र कार्यक्रमहरूले पारिवारिक खेतीको विकासमा उचित जोड दिदैनन्। तसर्थ, धेरै कृषकहरू अझै पनि जमिन, कृषि ऋण र बजारको अभावमा कृषि पेशाबाट विमुख भइरहेको अवस्था छ। औपचारिक क्रेडिट प्रणाली र व्यावसायिक बैंकले व्यावसायिक खेतीको प्रवर्द्धन गरी पारिवारिक खेती र कृषक मुखी कृषि अर्थतन्त्रलाई नष्ट गरेर बजारमुखी अर्थतन्त्रको स्थापना गरेको छ। (हार्भी, २००३: १५६-१६६)। कृषि उत्पादनको मुल्य कृषक वा राज्यले नभई बजारले निर्धारण गर्छ। उत्पादनको मुल्य निर्धारण, ब्यापार सम्भौता र नीति निर्माणमा पारदर्शिता छैन (अहमद र अरु, २०१०: ३७)। नीति निर्माता तहमा कृषकहरूको प्रतिनिधित्व नहुनाले कृषि सम्बन्धि मुख्य निर्णय लिने प्रक्रियाहरूमा उनीहरूको आवाज पुगेको छैन वा पुगे पनि कम छ। अझ ग्रामीण युवा कृषकहरूको लागी त त्यस्ता नीति वा कार्यक्रमको भन्ने अभाव छ। यस्ता जरुरी सहयताहरूका अनुपस्थितिमा, युवा कृषकहरू ठूला ब्यापारी किसानहरूसँग प्रतिस्पर्दा गर्न नसकिने महसुस गर्दछन्।

च) भूमि तथा कृषि सुधार र कृषिमा पाठ्यक्रमको अभाव: प्राय विकासशील मुलुकको रोजगारीको मुख्य श्रोत नै कृषि हुन्छ। यी देशका विद्यालय र विश्व विद्यालयका पाठ्यक्रममा भने भूमि र कृषिका विषयहरू समावेश गरिएको हुँदैन जसले गर्दा भूमि र भूमि सुधारका विषयहरू प्रति युवा कृषकहरू अनविज्ञ हुन्छन् र कृषिलाई आफ्नो मुल पेशा बनाउन निरुत्साहित हुन्छन्।

छ) युवा कृषक संगठनको अभाव: सामुदायिक, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा युवा कृषकहरूको संगठित समुहहरू निकै कम छन् जसले गर्दा उनीहरूको एकता, जानकारी आदान प्रदान, एकअर्काका कियाकलापमा साहायता निर्णायक निकायहरूमा उनीहरूको मागको प्रतिनिधित्व जस्ता कार्यहरू हुन सकेको छैन।

युवा कृषकहरूले सामना गरेका चुनौतीहरू

कृषिमा लागेका युवालाई धेरै चुनौतीहरू आउँछन्, जसमध्ये:

i) उत्पादनका श्रोत(भूमि,अर्थ) र बजारमा पहुँच र नियन्त्रणको कमी

मुख्य कुरो धेरै एसियाली मुलुकहरूमा युवा कृषक केन्द्रित कुनै पनि कृषि तथा सुधार गरिएको छैन। फलतः परम्परागत कृषिलाई नै व्यवसायीकरण गर्नका लागि युवाहरूसँग जमिन छैन। (वबस्ट, २०१०)। उनीहरू भूमिहीन छन् र प्राय मौसमी कृषि मजदुरीमा संलग्न छन्। दोस्रो, प्राय किसान परिवारमा अंश बन्दा नहुन्जेल सम्म जमिन प्राप्तीको लागी पर्खनुपर्ने हुन्छ। बुबा आमा सँगै खेती गर्ने भएता पनि, खेती कसरी गर्ने भन्ने विषयमा उनीहरूको कुनै नियन्त्रण हुँदैन। तेस्रो, कृषि क्षेत्रलाई सेवा दिने कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू छैनन्, भएपनि उनीहरूलाई युवा कृषकहरूको आवश्यकताका बारेमा कम ज्ञान छ। चौथो, धेरै युवा किसानहरूले आफ्नो बजार स्थापना गरेका छैनन् वा सो सम्बन्धी ज्ञान छैन।

ii) उत्पादन, प्रशोधन, र ब्यापारका बारेमा कम ज्ञान र दक्षता:

वर्तमान युवा कृषकहरूमा कृषि सम्बन्धि सिमित ज्ञान र दक्षता छ, साथै त्यसमा उनीहरूको व्यवस्थापन र नेतृत्व सीप पनि सिमित छ - (आई आई इ डि, २०१२:३१)। सीप विकाश र प्रविधि आदन प्रदानलाई “उदाहरणीय युवा कृषिको” को मुख्य तत्व मानिन्छ। तैपनि यि विषयहरूलाई सरकारी कार्यक्रम र विद्यालयको पाठ्यक्रममा समावेश गरीएको छैन। युवाहरू नयाँ नयाँ प्रविधिहरूलाई प्राथमिकता दिन्छन्, तर सम्बन्धित निकायहरूले उनीहरूको यो चाहनालाई बुझ्दैनन्। त्यसर्थ उनीहरूको रुची अनुरूपको कृषि प्रविधि र आधुनिककरणमा सहायता र आवश्यक ज्ञान, सीप दक्षतालाई प्रोत्साहन नदिइदा युवाहरू कृषिमा आफ्नो भविष्य देख्दैनन् (वोबस्ट, २०१०)।

३) विश्वव्यापीकरण, मुल्यान्तर र अनिश्चितता: केहि एसियाली मुलुकहरूमा, कृषि उत्पादनका लागि कम महसुल र खुला बजार प्रणालीका कारण युवा कृषकहरू आफ्नो उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धात्मक बनाउन सक्दैनन् र आफ्नो खेती छोड्न बाध्य हुन्छन्। उत्पादनको मुल्य अस्थिरता पनि अर्को कारण हो। कृषि उत्पादनका लागि कम महसुल र खुला प्रणाली भएका कारण, विदेशी उत्पादनहरू सस्तो जस्तो लाग्छ र स्थानीय उत्पादनहरू महंगो लाग्छ। मिनिसहरूले महंगो सामान भन्दा सस्तो सामान नै रुचाउँछन्। विभिन्न खुला ब्यापार सम्झौताका कारण, केहि साना पुँजीवालाहरू घाटामा जान्छन् जसले गर्दा उनीहरू कृषि पेशा छोड्न बाध्य हुन्छन्।

युवाहरूलाई कृषिमा आकर्षित बनाउन गरीएका सुरुवातहरू

१. क्षमता अभिवृद्धि र नेतृत्व विकाश

बिगत पाँच वर्षमा, विश्व खाद्य संकटलाई सम्बोधन गर्ने क्रममा एसियाली किसान संगठनका सदस्य राष्ट्र तथा साभेदारहरू, नागरिक समाज, संयुक्त राष्ट्र संघका निकाय तथा सरकारले ग्रामीण युवामा केन्द्रित भई संयुक्त रूपमा क्षमता अभिवृद्धि र नेतृत्व विकाशको आरम्भ गरेका थिए। केहि देशहरूमा, विभिन्न कृषक मञ्चहरूको गठन गरी क्षमता अभिवृद्धि र नेतृत्व विकाशका कार्यक्रमहरू संचालन गरीएका थिए। कृषकहरूको ज्ञान बढाउने खालको सूचना आदान प्रदान कार्यक्रमहरू पनि संचालन भएका थिए।

कार्यक्रम १: जापानमा जैवीक खेतीमा संलग्न युवा कृषकहरू

सन् २०१३ मा जापानका ६ नयाँ जैवीक खेतीमा संलग्न कृषकहरूले कुल ८,८६० येन नाफा कमाएका थिए, जसको नाफा बृद्धिदर २०७% थियो। उनीहरू आफ्नो सफलताको श्रेय, कृषि तालिम दिने प्रशिक्षकहरूबाट पाएको सीप, जमिन, घर, र बजार जस्ता पर्याप्त सहायतालाई दिन्छन्। यी नयाँ युवा कृषकहरूले कृषि सम्बन्धी आफ्नो क्षमता बृद्धि गर्न: पुराना एंव बरिष्ठ कृषकहरू, छिमेकीक्षेत्रका कृषकहरू र सरकारी एक्सटेन्सन युनिटसँग तालिम लिएका थिए। साथै, तालिम कक्षाहरूमा भर्ना भएर, किताब पढेर, र इन्टरनेटबाट पनि क्षमता बृद्धि गरेका थिए। उनीहरूले छोटो समयमा नै सीपयुक्त भइकन नयाँ आउने व्यक्तिहरूलाई समेत तालिम दिने गरेका छन्। यसका साथै अन्य तीन मुख्य अर्गानिक कृषक समुहहरूका सहायताले आफ्नै सहकारी निर्माण गरी यी युवाहरू अबै संगठित भएका छन्। आफ्ना उत्पादन विक्री गर्न उनीहरू मुख्य तीन तरिकाबाट ग्राहक समक्ष पुग्ने गर्छन् : ती हुन्, पुराना कृषक, ढुवानी समुह र साथीहरूले दिएका सिफारिस, आफैले खोजेर, र इन्टरनेटका माध्यमबाट।

कार्यक्रम २: नयाँ कृषक कार्यक्रम, तैनन सिटि, ताइवान

हाल कार्यक्रममा भर्ना भएका युवा कृषकहरूको संख्या १४% महिला सहित २६८ छ जसमा सबैको उमेर ४५ वर्ष मुनी छ। उनीहरू सबै हाल कृषिमा संलग्न वा हुन चाहन्छन्। सरकारी एक्सटेन्सन युनिटले उनीहरूलाई प्राविधिक र वित्तीय सहयोग प्रदान गर्दछ। उक्त प्राविधिक सहयोग जिल्ला कृषि महासंघद्वारा खटाइएका विज्ञ र कृषि पढाउने शिक्षकहरूले प्रदान गर्दछन्। साथै कृषि कक्षा, व्यावसायिक शिक्षा र परामर्शद्वारा पनि प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिन्छ। युवा कृषकहरूलाई आवश्यक सेवा तथा सामाग्री, र औजार लगायतका माल सामान खरिद गर्न, कम ब्याजमै सरकारी ऋणका रूपमा वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराइन्छ। यसबाट धेरै नयाँ कृषकहरू सफल भए, अरबौपति भए, र अर्गानिक चामल र अर्गानिक चेरी टमाटर उत्पादन प्रतियोगिताहरूमा पनि उनीहरूले सफलता हात पारेका छन्।

2. पारिवारिक खेतीमा भएको बहस

ठूला औद्योगिक कारखानाहरूको चाप, भूमि अधिग्रहण र व्यवसायिक खेतीका कारण पारिवारिक खेती र कृषि अर्थतन्त्रमाथिको बहस बढ्दो छ। संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०१४ लाई पारिवारिक खेतीको अन्तराष्ट्रिय वर्ष रूपमा मनाएको थियो र प्राय सबै किसान संगठन र नागरिक समाजहरूले यसको समर्थन पनि गरेका थिए। कृषि र खाद्यमा काम गर्ने विश्व खाद्य संगठन लगायतका संस्थाहरूले पारिवारिक खेती सम्बन्धि नीतिहरूमा प्रभाव पार्ने, त्यसलाई कसरी दीगो बनाउने, कृषि-वातावरणको रक्षा गर्ने र कृषक परिवारहरूको बजारमाथिको पहुँच बढाउने विषयमा बहस सुरु गरेका छन्। यसरी पारिवारिक खेतीमा दिइएको प्राथमिकताले युवा कृषकहरूलाई कृषि उद्यममा ध्यानाकर्षण गराउन सहयोग पुगेको छ।

3. दिगो, वातावरण रक्षा गर्ने, जैविक कृषिको विकास

मानिसहरूले स्वस्थ जिवनशैलीका लागि अर्गानिक रूपमा उत्पादित खानाहरूलाई प्राथमिकता दिन थालेका छन्। तसर्थ, जैविक (अर्गानिक) खेती गर्नेहरूको संख्या पनि बढेको छ। यसको सकारात्मक पक्ष भनेको यसमा युवाहरूको चासो र सहभागिता दुबै बढ्दो छ। युवाहरूका अनुसार अर्गानिक खेती उनीहरूको लागि अर्थपूर्ण छ। यसले पुरानो खेती प्रणालीबाट सिक्दै नयाँ खोज तथा आविष्कार गर्ने अवसर दिन्छ। केही देशका सरकारहरूले दिगो, वातावरणको पनि रक्षा गर्ने खालको जैविक खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न सहयोग पनि गरेका छन्। फलस्वरूप थप युवाहरू कृषिमा आर्कषित पनि भएका छन्। दक्षिण एसियामा, खाडी मुलुकबाट फर्केका व्यक्तिहरूले खेती शुरु गरेका छन् र केहिले अर्गानिक कृषिलाई प्रोत्साहन समेत गर्ने गरेका छन्।

कार्यक्रम ३: ऐना सिबायन

२४ वर्षिय ऐना, फिलिपिन्सको मिन्डोरो ओरिएन्टलका एक कृषक परिवारकी छोरी हुन्। उनीले व्यवसायिक पकवान तालिम पनि प्राप्त गरेकी छिन्। यद्यपि उनलाई कृषि प्रती धेरै लगाव थियो र आफ्नै व्यवसायिक खेती गर्ने रहर पनि। उनीले PAKISAMA नामक फिलिपिनो राष्ट्रिय कृषक संगठनद्वारा दिइएको Integrated, Diversified Organic Farming Systems (IDOFS) नामक तालिम पनि लिइन्। २०१४ को त्यस तालिम पछि उनले आफ्नो परिवारको २,५०० वर्ग मिटर जमिनलाई (IDOFS) अनुरूपको खेतीमा परिणत गर्न आफ्नो परिवारलाई राजी गरिन्। उनले मलखाद, एउटा माछा पोखरी, तरकारी बारी, र खोरमै मात्र नथुन्ने गरी कुखुरा पालन शुरु गरिन्। उनले आफ्नो जमिनका हरेक वर्ग मिटरको भरपुर उपयोग गरिन्। अहिले उनी (IDOFS) कृषि योजनालाई अपनाउन आफ्ना छिमेकी साथै अरुलाई पनि प्रोत्साहन गरिरहेकी छिन्। उनीलाई फिलिपिन्सको पारिवारिक खेतीको अन्तराष्ट्रिय वर्ष मनाउँदा एउटा नमुना कृषकको रूपमा पुरष्कृत पनि गरिएको थियो।

4. किसान संगठनहरूको स्थापना

विभिन्न नागरिक संस्था र संयुक्त राष्ट्र संघका निकायहरूले पनि किसान संगठनको स्थापना, कृषि तथा त्यसका नीतिमा सुधार गर्नका लागि उनीहरूलाई परिचालन गर्ने जस्ता कार्यमा सहजीकरण गर्दै आइरहेको छ। यस्ता किसान संगठनहरूले आफ्नो भातृ-युवा संगठनहरू पनि खोल्न थाली सकेका छन्। त्यस्तै कृषकका अधिकार र प्रयासहरूमाथि विभिन्न बहस तथा छलफलहरूको समेत थालनी भएको छ।

कार्यक्रम ४: मंगोलियामा युवा संगठनहरू

मंगोलियामा, विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरू युवाहरूको समस्याहरूमा काम गर्दछन् जस्तै: मंगोलियन युथ फेडरेसन जुन मंगोलियाको सबै भन्दा ठूलो गैरसरकारी संस्था हो। यस संस्थाले युवाहरूको उन्नति र अधिकारको संरक्षण गर्ने लक्ष्य राख्दछ। द मंगोलियन यंग हर्ड्स कमिटिको स्थापना सन् २०१३ मा युवा गोठालाहरूको रुचीको सम्बोधन तथा संरक्षणका लागि भएको थियो। २०१४ मा यसले एउटा राष्ट्रिय छलफलको आयोजना गरेको थियो जसमा मंगोलियाका २९ प्रदेशका युवा गोठालाहरूको सहभागीता थियो। यस समितिले हाल युवा गोठालाहरूका बारेमा नापी गर्न एउटा प्रश्नावली बनाउँदै छ। द यंग कोअपरेटिभ क्लबको स्थापना २०१० मा भएको थियो र यसले २०१३ मा कोअपरेटिभ यंग लिडरशिप इन एग्रीकल्चरको पहिलो बैठक पनि सफलताका साथ आयोजना गरेको थियो।

कार्यक्रम ५: कम्बोडियामा रहेको युवा समिती

कम्बोडियामा, द फार्मर एण्ड नेचर नेटले एउटा युवा समितीको गठन गरेको छ जसको प्रतिनिधित्व उसको कार्य समितीमा समेत रहेको छ । युवा कृषकहरूलाई अध्ययन भ्रमण र उचित कृषि अभ्यास जस्तै माछा पालन, अर्गानिक चामल खेती, पशुपालन, र गोबर ग्यास उत्पादन माफ्ट युवा अगुवा र कृषक ब्यापारीका रूपमा पनि विकास गरिदै छ ।

५. महिला कृषकहरूको प्रबर्द्धन: जति जति ग्रामिण पुरुषहरू सहर र विदेशमा बसाई सार्दैछन् त्यति नै कृषिको भार महिलामा आएको छ । यसले महिला कृषकका अधिकार अनि उनीहरूको भूमि माथिको पहुँचका बारे बहस सुरु भएको छ । महिला कृषकहरू सक्रियताका साथ आफ्नो अधिकारको वकालत गर्नका लागि लागिपरेका छन्। नेपालसहित केही देशहरूमा महिला कृषक मञ्चहरू पनि गठन भएका छन्।

६. पारिवारिक कृषकका लागि प्रमाणमा आधारित बृहत् नीतिको वकालत: इन्डोनेसिया, फिलिपिन्स, नेपाल र भारत लगायतका देशहरूमा भएका किसान संगठनहरूले कृषि तथा भूमि सुधारका न्यायोचित नीतिहरू जस्तै भूस्वामित्व, कृषि उत्पादनमाथिको पहुँच, भूमि प्रशासनको हस्तान्तरण, भूउपयोग तथा कृषक अधिकार नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन बारे निरन्तर बहस र छलफलको आयोजना गर्दै आएका छन्। यसमा किसान संगठन र नागरिक समाजहरूको सक्रियता रहँदै आएको छ। कृषि तथा भूमि सुधारका नीति परिवर्तनका लागि कृषकहरू स्वयं युवा किसानको प्रतिनिधित्व गर्दै आफूहरूलाई सक्रिय रूपमा परिचालित गरिरहेका छन्। नेपाल, मंगोलिया, कम्बोडिया, फिलिपिन्स, इन्डोनेसिया, बङ्गलादेश र भियतनाममा रहेका किसान संगठनहरू, नागरिक समाज र यूएन संस्थाहरूले युवा किसानका लागि नीतिको वकालत गर्न विभिन्न अनुसन्धानमुलक अध्ययन र मुद्दाको अभिलेखिकरण गर्दै आएका छन्। अनुसन्धानबाट आएका निष्कर्षहरू उनीहरू आफ्नो सरकार र नीति निर्माताहरूलाई प्रभावमा पार्न प्रयोग गर्छन्। क्रमिक रूपमा आईएनजीओ र द्विपक्षीय संस्थाहरू युवा किसानलाई सहयोग गर्दै कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न अग्रसर हुन थालेका छन्।

बक्स ६ : कोरियाका युवा किसानहरू

आधुनिक कोरियन कृषक महासंघ (KAFF) र आधुनिक महिला कृषक महासंघ (WAFF)का अनुसार कृषि क्षेत्रमा धेरै चुनौती भएतापनि उत्तिकै अवसरहरू पनि छन् । खेती योग्य जमिनको व्यवसायिक अतिक्रमण जस्तो बढ्दो समस्यालाई सम्बोधन गर्न सरकारले भूस्वामित्वको नियमन गरेको छ जसअनुरूप पाँच वर्षसम्म कृषिमा लागेकाले मात्र ग्रामिण इलाकामा जग्गा राख्न पाउँछन्। खुला व्यापारिक सम्झौताको मारमा परेका किसानहरूको आवश्यकता सम्बोधन गर्न सरकारले यस्तो नीति बनाएको छ जस अनुसार उक्त सम्झौताबाट फाइदा लिने उद्योगहरूले कृषि क्षेत्रलाई सहयोग गर्न निश्चित कोषमाफर्त आफूले प्राप्त गरेको नाफा कृषिमा लगानी गर्न सक्छन्। हालसालमै कोरियन चामल कृषकहरूले खुला व्यापारिक सम्झौताका कारण भएको सबै नोकसानी सरकारद्वारा व्यहोरिने खालको वार्ता गर्न सफल भएका छन्। कोरियन किसानहरूको जीविकाको सुरक्षा गर्नु पनि सरकारको दायित्व भित्र पर्छ । KAFF ले प्रस्ताव गरेको नीति अनुरूप १) कृषकको आर्थिक अवस्था सुधार गर्न शैक्षिक तथा प्राविधिक सहयोग र अनुदान माफ्ट पारिवारिक खेतीको उत्तराधिकारी हने प्रचलन सुनिश्चित गराउनु २) सैनिक सेवाबाट कृषिकार्यमा लाग्न चाहने युवाहरूलाई सेवा छुट दिनु ३) युवा किसानहरूलाई प्रचलित ३ प्रतिशत व्याजदरबाट १ प्रतिशतमा घटाई सहूलियत ऋण दिनु ४) युवा किसानहरूलाई KAFF को क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्नु ५) युवा किसानहरूको सामाजिक दायित्वलाई बढाउदै स्थानीय अगुवाको रूपमा उनीहरूको क्षमता विकास गराउनु जस्ता व्यवस्था रहेका छन् ।

युवाहरूलाई कृषिमा आर्कषित गराउदै सोही पेशालाई निरन्तरता दिन सरकारले के गर्न सक्छ ?

ग्रामीण युवाहरूमाथि गरिएको अध्ययन र अर्न्तवार्तामा आधारित रही हामीले युवाहरूलाई कृषिमा आर्कषित गराउन यी कुराहरू सहयोगी हुनेछन् भन्ने निष्कर्ष निकालेका छौं । १) यदि कृषिले परिवारको जीविकोपार्जन पर्याप्त किसिमले हुन

सकछ भने , २) यदि भूमि, पूजा, तालिम, कृषि औजार र बजार जस्ता आधारभूत स्रोतहरु उनीहरुलाई उपलब्ध गराइन्छन भने ३) यदि उनीहरुले कृषि पेशाको आफ्नै महत्व र औचित्य छ भन्ने सोच्छन् भने ।

यदि निम्न सुभावहरु ग्रहण गरिएको खण्डमा युवाहरुले आफ्नो देशलाई खाद्यमा आत्मनिर्भर बनाउदै दीगो विकासतर्फ अग्रसर गराउन सक्षम हुनेछन् । यी सुभावहरु माथि उल्लेख गरिएका कृषि कार्य र प्रयासहरुबाट समेत प्रेरित छन् ।

१. युवा किसानहरुलाई कम्तीमा पनि २५ वर्ष सम्मको लागि लिजमा जमिन वा जमिनको स्वामित्व उपलब्ध गराउने । निश्चित समयको भू स्वामित्वको सुनिश्चितता नभएसम्म युवाहरु कृषिमा आर्कषित हुन सक्दैनन् ।

२. युवाहरुलाई शैक्षिक तालिम, नेतृत्व विकास तालिम, ऋण तथा सहूलियत, कृषि औजार, कृषि लागत, प्रविधी, विमा तथा बजार माथिको पहुँच लगायतका विशेष खालको कृषि सुविधा तथा कार्यक्रमहरु उपलब्ध गराउने । स्कूल पाठ्यक्रम मार्फत् कृषिलाई पेशाको रूपमा प्रबर्द्धन गर्ने । युवा किसानहरुलाई दीगो कृषि व्यवस्था र बहुउद्देशीय कृषि सहकारीमा केन्द्रित भइ ग्रामीण युवा उद्यमीको रूपमा विकास गर्ने खालको तालिम दिन सकिन्छ किनकि यसले उनीहरुको जीवनलाई अर्थपूर्ण बनाउदै कृषिवादलाई अनुशरण गर्न सघाउ पुऱ्याउछ । कृषि उद्यम स्थापना गर्न सघाउ पुऱ्याउने जस्ता उत्कृष्ट युवा किसानहरुलाई पुरष्कृत तथा सार्वजनिक पहिचान प्रदान गर्ने । ग्रामीण भेगका महिला किसानहरु क्षमता भइकन पनि सामाजिक व्यवस्थाका कारण सिमान्तीकृत भएका छन् त्यस्ता युवा महिला किसानहरुलाई पनि विशेष ग्रह्यता दिने ।

३. युवा किसानहरुलाई सामूहिक रूपमा एक अर्काबाट सिक्दै र नीति निर्माण तथा निर्णायक प्रक्रियामा सहभागी हुने खालको मञ्च प्रदान गर्ने । युवा लक्षित नीति तथा कार्यक्रममा युवाहरुको अपनत्वको भाव विकास गराउनु पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । युवा किसानहरुका बिच अध्ययन तथा ज्ञानको आदानप्रदान हुने खालको देशीय तथा अर्तदेशीय भ्रमणको आयोजना गर्ने । युवा लक्षित सूचना केन्द्रको स्थापना गर्ने ।

४) ग्रामीण भेगका पूर्वाधारहरु सुधार गर्ने, शान्ति तथा अन्य व्यवस्थाहरु कायम राख्ने र साथसाथै उनीहरुलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने ।

५) एशियन प्रशान्त क्षेत्रका किसानहरु पारिवारिक खेती प्रणाली अपनाउछन् । उनीहरु विश्वकै गरिब तथा भोकमरीको मारमा परेका किसानहरु पनि हुन् । पारिवारिक खेती गर्ने यस्ता किसानहरुलाई लक्षित गरी कृषि सुधार, ग्रामीण विकास, दीगो कृषि, बजार तथा व्यापार प्रणालीमा उचित नीति तथा कार्यक्रम लागु गर्न सकिएको खण्डमा उनीहरुको आमदानी बृद्धिका साथै सुधारिएको जीविका स्थापित हुनेछ जसले युवाहरुको कृषि प्रतिको धारणा परिवर्तन गर्न पनि सघाउ पुग्नेछ ।

युवामाभ कृषिको प्रबर्द्धन गर्न एशियाली किसान संगठनले के गर्न सक्छ?

१. नीतिगत वकालत: धेरैजसो एसियाली किसानहरुको चासो नीतिगत मुद्दा बारेमा हुन्छ। एशियाली किसान संगठनले क्षेत्रीय स्तरका साभा मुद्दाहरु जस्तै नव(उदारवादी नीति, कृषिमा विश्व व्यापारिक संगठनको भूमिका, जलवायु परिवर्तन, खुल्ला व्यापार, भूमि अधिग्रहण, युवा तथा महिला किसानका अधिकार, सामाजिक सुरक्षा इत्यादि माथि वकालत गर्न सहजीकरण गर्न सक्छ। एशियाली किसान संगठन अर्न्तगतका किसान संगठनले संयुक्त राष्ट्रसंघ लगायत द्विपक्षीय संस्थाहरूसँग युवा केन्द्रीत नीति तथा कार्यक्रमका लागि बहस पैरवी गर्न सक्छन् ।

२. किसान संगठनहरुका बीच गठबन्धन विस्तार : भूमि र कृषि जस्ता विषयहरु राजनैतिक विषय हुन् । यिनीहरुको उचित निकास राजनीतिबाट नै हुन सक्छ । यसर्थ सामाजिक परिचालन मार्फत् राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय तहमा सम्बन्धित सरकारलाई यस विषयमा प्रभाव पार्न सकिन्छ । यस्तो प्रयासका निम्ति एशियाली किसान संगठनले किसान संगठन र नागरिक समाजका बीच गठबन्धन विस्तार गर्न सघाउ पुऱ्याउन सक्छ ।

३. युवा लक्षित कार्यक्रमको विनिमय : एशियाली किसान संगठनका सदस्य राष्ट्र र अन्य किसान संगठनहरूले दीगो कृषिका प्रविधिहरू विकास गरेका छन् । जसका लागि एशियाली किसान संगठनले कृषिमा आधारित ज्ञान अभिवृद्धि, नयाँ प्रविधि, नयाँ नीति निर्माण जस्ता युवा लक्षित कार्यक्रमको विनिमय समेत गर्न सक्छ ।

४. किसान संगठनहरूबीचको साभेदारी: वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोग बिना कृषिमा युवा संलग्नता र पारिवारिक खेतीको दीगो विकास हुन सक्दैन । तर एशियाली किसान संगठनले विभिन्न देशहरूमा कृषि क्षेत्रमा सक्रिय रही आएका किसान संगठनहरूका बीच र नागरिक समाजसँग पनि संगठन साभेदारी प्रक्रियामा सहयोग गर्नसक्छ ।

५. अनुसन्धान तथा प्रकाशन

कृषिसम्बन्धी, पारिवारिक वा युवा खेतीका बारेमा अनुसन्धान तथा प्रकाशन एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र हो। धेरै मुद्दाहरूको बारेमा सम्बन्धित सरकार वा दातृ निकायहरूको अध्ययन र संवादको खाँचो छ। ङ ले सिधै क्षेत्रीय स्तरमा अनुसन्धान र संवाद आयोजना गर्न सक्छ र राष्ट्रिय स्तरमा यस सम्बन्धी सहयोग प्रदान गर्न सक्छ।

निचोड

विश्वको लगभग ६० प्रतिशत अर्थात् ७५ करोड युवा एसिया प्रशान्त क्षेत्रमा बस्छन्। यसमध्ये ७०५ अर्थात् ५२ करोड ५० लाखसम्म महादेशको ग्रामिण भेगमा बस्छन् जसमा आधाभन्दा बढी प्रतक्ष्य रूपमा कृषिमा संलग्न छन्। तर धेरै ग्रामिण युवा शहरहरूमा बसाइँ सर्न वा विदेशमा काम गर्न रुचाउँछन्। गाउँमै बसेकाहरूलाई पनि अझ राम्रो विकल्प भएना उनीहरूको सोचाइमा कृषि कमाउ छैन, यो निम्न स्तर र उच्च जोखिमको काम हो र यसलाई सरकार अनि अरु संस्थाहरूको राम्रो सहयोग प्राप्त छैन।

तैपनि युवाहरूलाई कृषितर्फ आकर्षित गर्न सकिन्छ, यदिर (१) कृषिमाफत उनीहरूको परिवार पाल्न यथेष्ट कमाइ हुन्छ, (२) उनीहरूलाई भूमि, पूँजी, तालिम, कृषि औजार र बजार जस्ता आधारभूत साधनहरू उपलब्ध गराइन्छ, र (३) उनीहरू आफ्नो कामको अर्थ र महत्व पहिल्याउन सक्दछन्।

कृषिका लागि युवाहरूको सामर्थ्य र ऊर्जा उपयोग गर्न युवा किसान, विशेष गरेर महिलालाई विशेष छुट र प्रावधानसहितको कृषि सुधार, ग्रामिण विकास, दीगो जैविक कृषि उत्पादन तथा कृषकद्वारा सञ्चालित कृषिमा आधारित उद्योगहरूका साथै बजार तथा व्यापारको हकमा बृहत् र एकीकृत नीति तथा कार्यक्रमको तजुर्मा हुनुपर्छ।

युवा नै राष्ट्रका भविष्यका कर्णधार हुन् अनि ग्रामिण युवा कृषि तथा ग्रामिण उद्योगको भविष्य। यदि हामीलाई भविष्यमा किसान र खाना चाहिएको हो भने केही गर्ने समय अहिले नै हो।

केडिट

लेखक: जगत बस्नेत

समीक्षा : मेरी रसेलिस

सम्पादक: मारिया जोसेफा पेटिला, इस्ट्रेला पेनुनिया, मर्सियनो भिरोल

लेआउट: बेक्स पाभिया, आर्ट एन्जाल प्रिन्टसप

प्रकाशक: एशियाली किसान संगठन, एग्रिटेराको सहयोगमा

अङ्क ७, वर्ष १, जुन २०१५